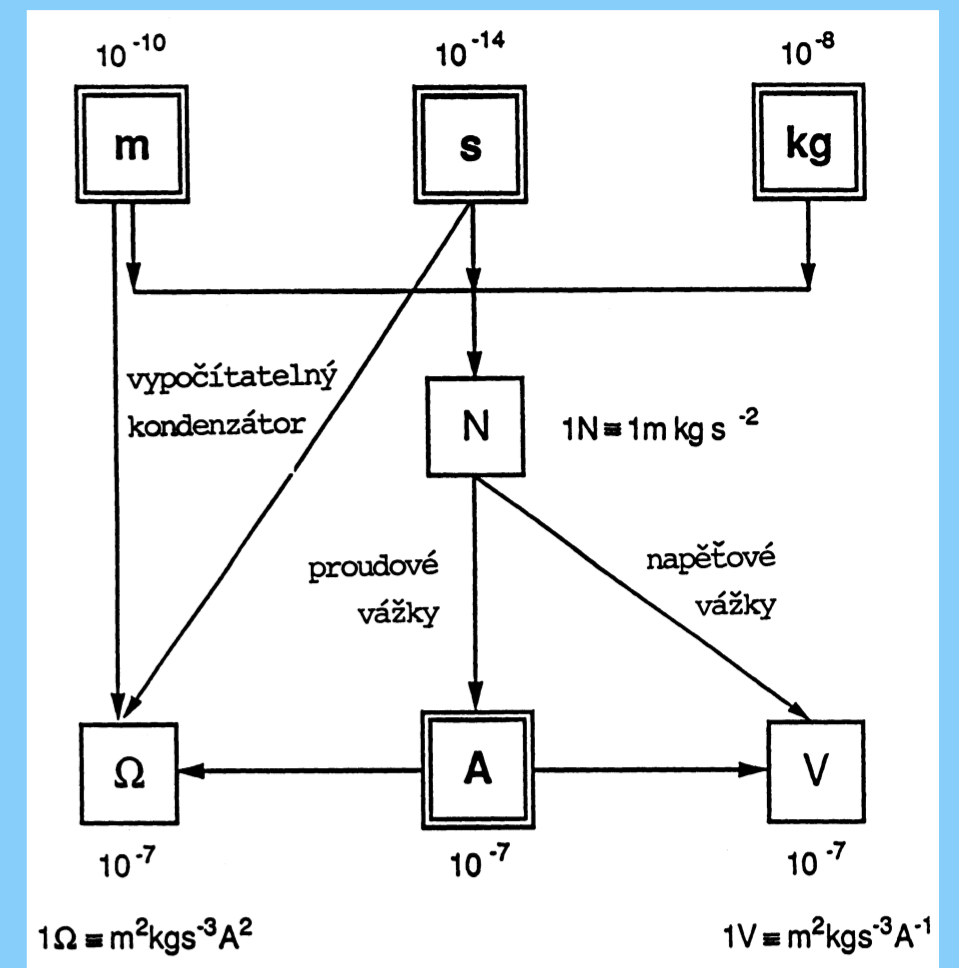

KVANTOVÝ ETALÓN ELEKTRICKÉHO ODPORU

Metrologie — vědní obor, který stanovuje metodiku přesného a mezinárodně jednotného měření a vážení. Jejím úkolem je mj. definovat všeobecně platné jednotky měření a stanovit co nejpřesnější způsob jejich praktické realizace v etalónech jednotek.

Jednotkou elektrického odporu v soustavě jednotek SI je **OHM** (značka Ω). Je to jednotka odvozená a podle definice je kombinací základních jednotek mechanických (m, kg) a elektrických (A). Praktická realizace ohmu podle definice je mimořádně náročná a provádí se s odstupem několika let pouze ve špičkových světových metrologických laboratořích. V laboratořích NIST v USA byl takto realizován ohm s *přesností* 2×10^{-8} .

Kvantový Hallův jev — spolu s vysokoteplotní supravodivostí představuje dva největší objevy fyziky pevných látek v posledních 20 letech. Měření Hallova odporu R_H na vhodných polovodičových strukturách poskytuje hodnoty $R_H(i)$, které:

1. Závisejí pouze na základních fyzikálních konstantách podle vztahu

$$R_H(i) = h/ie^2 ; i = 1, 2, 3, \dots$$

a nemění se tedy s časem. Veličina h/e^2 je dnes nazývána *Klitzingovou konstantou*.

2. Jsou s vysokou přesností (lepší než 10^{-9}) stejné v různých polovodičových systémech, kde se KHJ uplatňuje (*Si-MOSFET, heterostruktury typu GaAs/AlGaAs*).
3. V poměrně širokých mezích nezávisejí na experimentálních podmínkách (*teplota měření, měřící proud, stabilita magnetického pole*) ani na parametrech použité polovodičové struktury.

Tyto vlastnosti předurčují využití KHJ v metrologii, protože umožňují realizovat přesný, dokonale stabilní a vysoce reprodukovatelný **kvantový etalón elektrického odporu**. Počínaje 1.1. 1990 je tak všem členským zemím *Mezinárodní konference měř a vah* (CPGM) — tj. i České republice — doporučeno navázat své národní etalóny odporu na tyto kvantové etalóny. Jednotnost měření v různých zemích a zároveň nejpřesnější možný souhlas takto získané jednotky odporu s ohmem, definovaným v soustavě SI, je přitom dosaženo *postulováním přesné hodnoty Klitzingovy konstanty* R_K . Pro účely metrologie tedy platí :

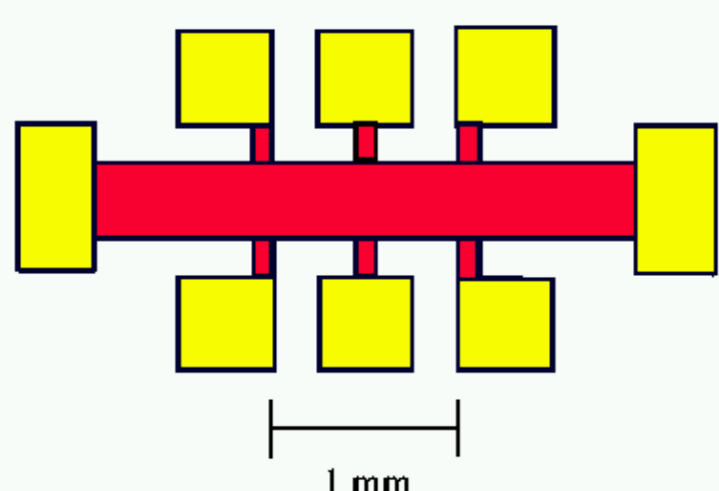
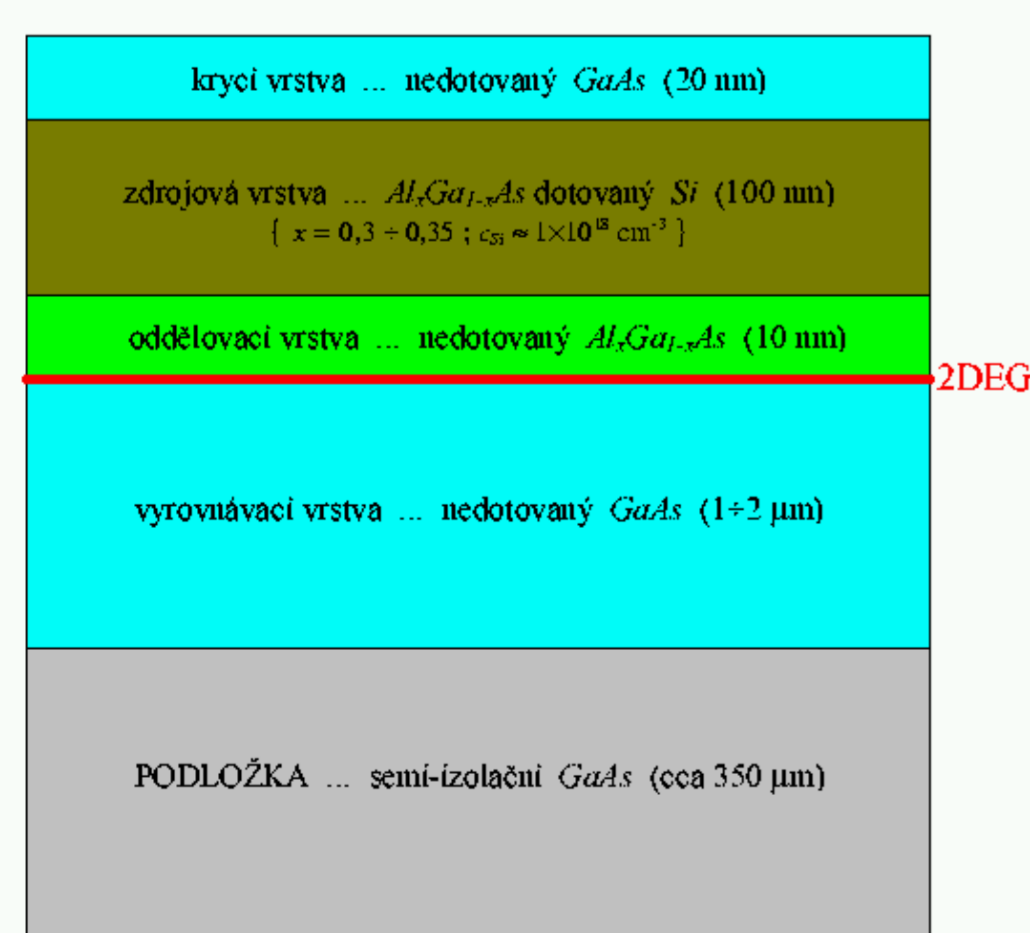
$$R_H(i) \equiv R_{K-90}/i ; R_{K-90} = 25812,807 \Omega$$

Pomocí kvantového etalónu odporu je možno v pravidelných intervalech kalibrovat *národní sekundární etalóny*, které jsou pak dále používány pro praktické kalibrace. Každý vyspělejší stát se dnes snaží vybudovat svůj vlastní kvantový etalón ; v ČR je k tomu určena *Společná laboratoř FZÚ AVČR, ČMI a FEL ČVUT*, umístěná ve Fyzikálním ústavu AVČR. Přední světové metrologické ústavy, např. v USA a SRN, pak provádějí nákladné a časově náročné experimenty, jejichž cílem je další *zprecizování doporučené hodnoty Klitzingovy konstanty*.

K realizaci kvantového etalónu odporu je třeba zajistit :

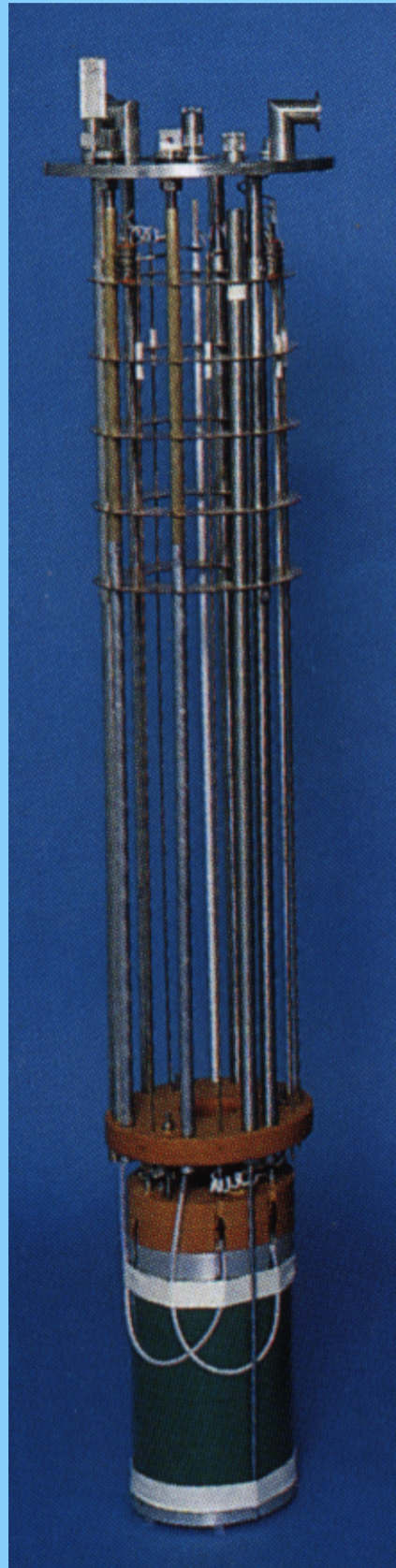
A. Vhodnou polovodičovou strukturu

MODULAČNĚ DOTOVANÁ HETEROSTRUKTURA GaAs/AlGaAs

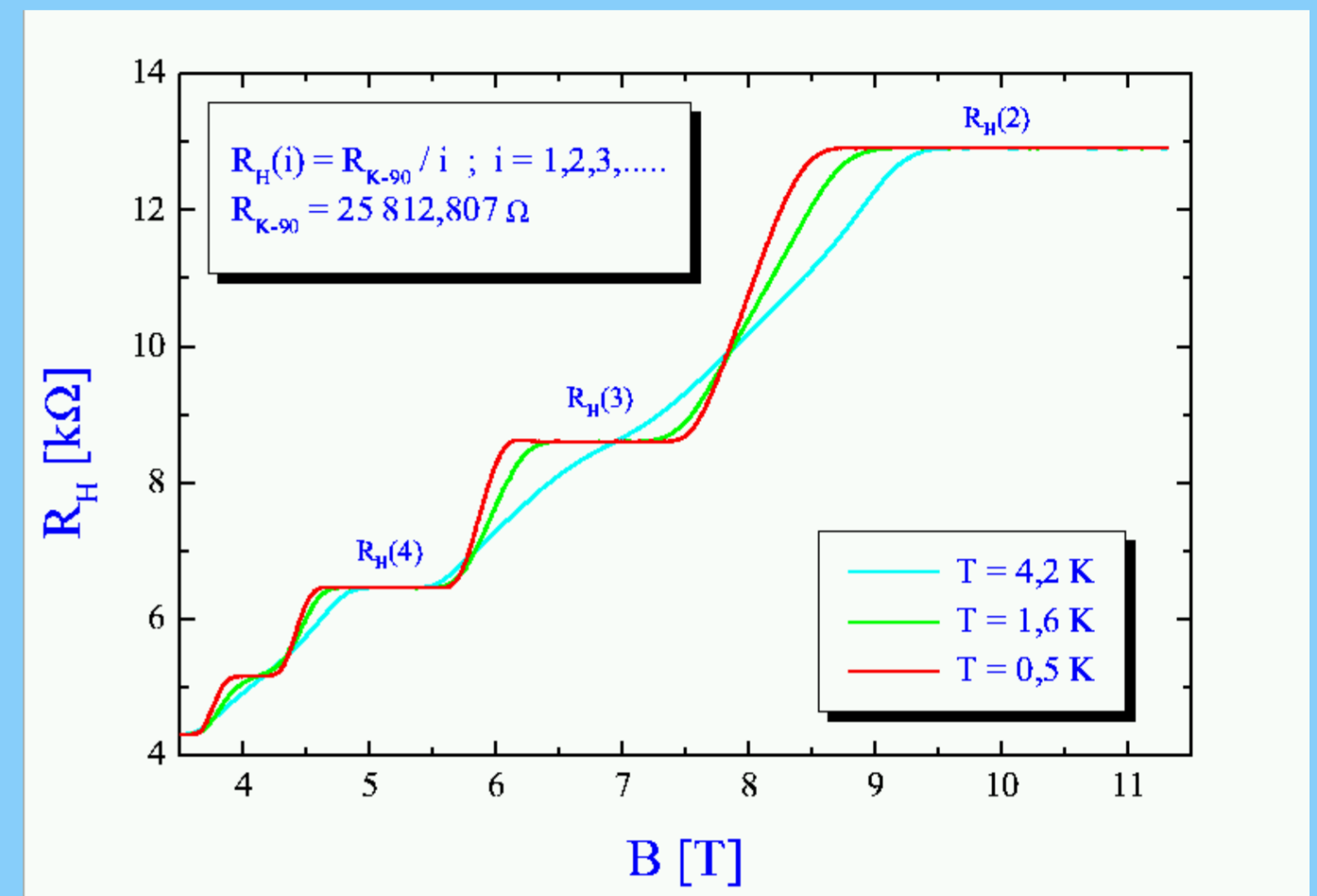
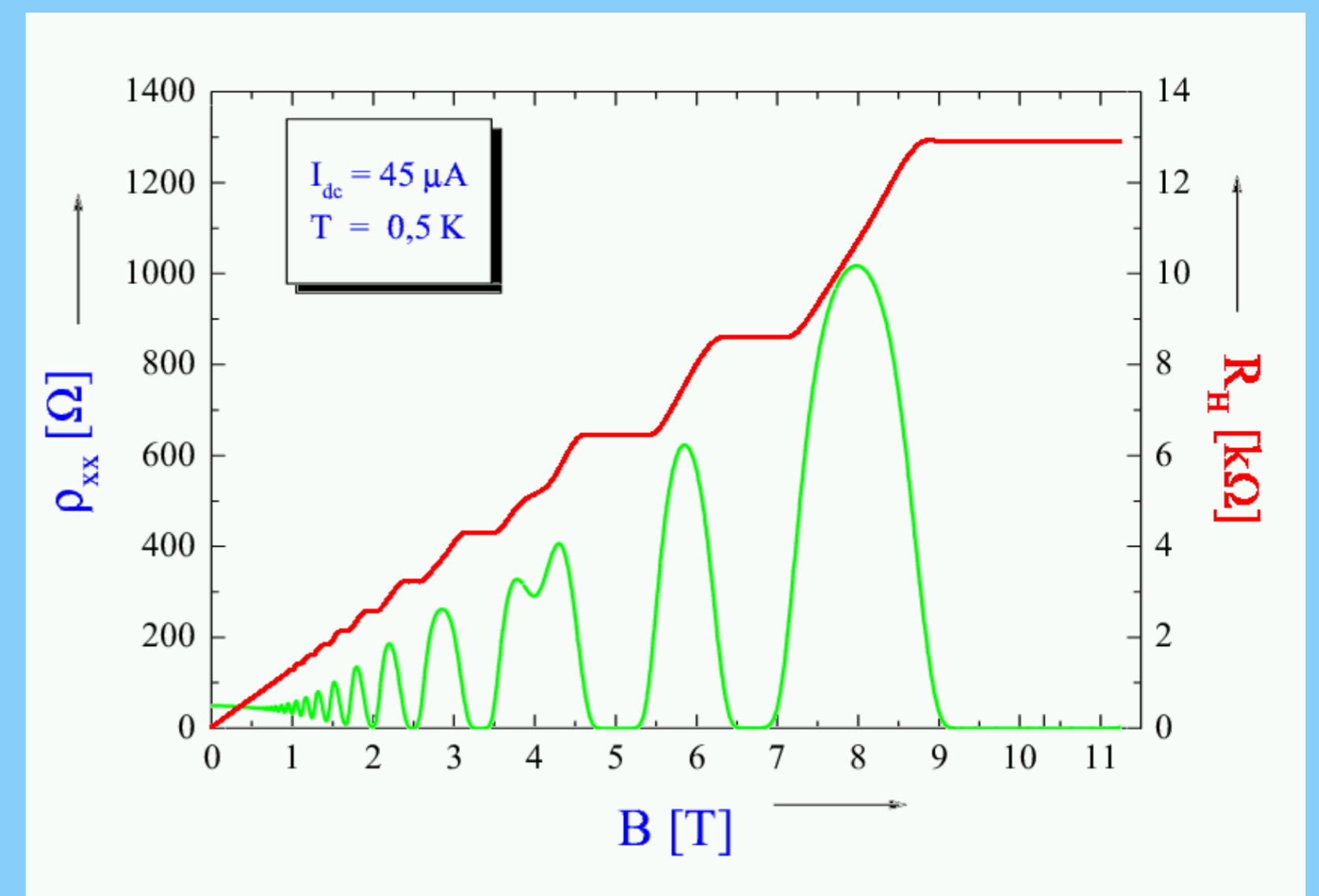
KHJ se uplatňuje ve strukturách s *dvourozměrným elektronovým plynem*, kde se elektrony mohou pohybovat volně pouze v rovině a jejich pohyb ve směru kolmém na tuto rovinu je prakticky vyloučen. Ačkoliv KHJ byl objeven v r.1980 při měřeních na *křemíkových polních transistorech* (Si-MOSFET), dnes se pro účely metrologie používají výhradně *heterostruktury GaAs / AlGaAs*, připravené metodami *MBE* nebo *MOCVD*. Z vrstevnatých struktur, produkovaných těmito metodami, je selektivním leptáním připraven *vzorek*, který je pak opatřen elektrickými kontakty. Geometrie vzorku je volena tak, aby bylo možno současně měřit jak *Hallův odpor* R_H , tak i *podélný odpor* ρ_{xx} .

Je-li tento vzorek ochlazen na dostatečně nízkou teplotu a umístěn do vnějšího magnetického pole B kolmého k rovině elektronové vrstvy ve vzorku, naměříme závislosti uvedené na vedlejším grafu. Prodlévám na křivce $R_H(B)$, kde je Hallův odpor konstantní a roven $R_H(i)$, odpovídají na křivce podélného odporu oblasti, kde $\rho_{xx} \cong 0$.

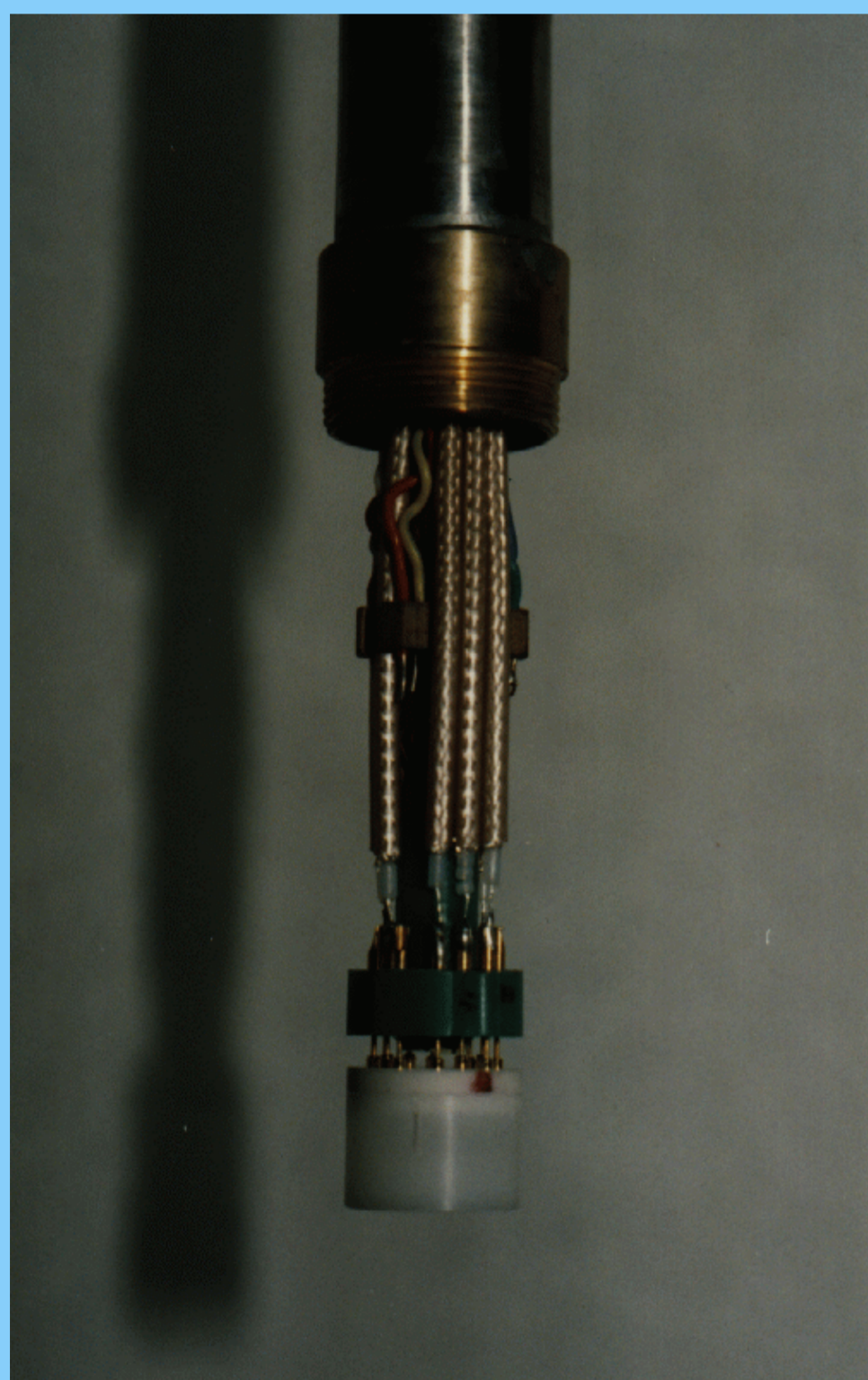

B. Podmínky, za nichž existuje KHJ

Vzorek je třeba ochladit na dostatečně nízkou teplotu. Pro účely metrologických měření to jsou nutně teploty lázně kapalného hélia ($T \leq 4,2K$), v praxi se zpravidla pracuje při snížených teplotách ($T \leq 1,5K$). Ochlazený vzorek je třeba vložit do silného magnetického pole (zpravidla $B \leq 12T$). Obě tyto podmínky lze splnit umístěním vzorku do pracovního prostoru *supravodivého magnetu*, který je provozován v lázni kapalného ^4He v heliovém kryostatu. K ochlazení vzorku na teplotu nižší, než při které pracuje magnet ($T \cong 4,2K$), slouží *vnitřní kryostat*, který zasahuje do pracovního prostoru magnetu a v němž je vzorek ponořen do oddělené heliové lázně, jejíž teplotu je možno snižovat pod teplotu hlavní lázně. K dosahování ještě nižších teplot ($T \geq 0,3K$) se občas používá vnitřní lázeň, tvořená nikoliv běžným izotopem ^4He , nýbrž vzácnějším (a dražším) ^3He . Splnění těchto podmínek je možné v každé slušně vybavené nízkoteplotní laboratoři s dostatečným technickým zázemím. Tato laboratoř mezi ně patří.

C. Dostatečně přesnou měřicí aparaturu

Kvantový etalón odporu musí umožňovat porovnání hodnot $R_H(i)$ s hodnotami odporu sekundárních etalónů; to jsou zpravidla velmi přesné drátové či fóliové odpory dekadických hodnot (nejčastěji 1Ω , 100Ω a $10 k\Omega$). Z nich se srovnání s kvantovou strukturou nejnádhavněji provádí u hodnot $10 k\Omega$, protože to je hodnota nejbližší nejčastěji používaným referenčním hodnotám $R_H(2)$ a $R_H(4)$. Požadovaná přesnost porovnání je v metrologii nejméně řádu 10^{-7} ($0,1 \text{ ppm}$). Z principiálních důvodů přitom nelze použít zařízení, vyvinutá pro přesnou kalibraci odporů na pokojové teplotě (příliš velký měřicí proud), a je třeba vyvíjet speciální měřicí aparaturu.

V režimu *stejnoseměrného proudu* je k dosažení maximálně možné přesnosti měření KHJ (řádu 10^{-9}) třeba budovat tzv. *kryogenní proudový komparátor*, který je však dosud provozován pouze v několika špičkových laboratořích ve světě. Přesnosti řádu 10^{-7} až 10^{-8} , která je pro potřeby praktické metrologie v našich podmínkách dostačující, však lze dosáhnout i podstatně jednoduššími měřicími aparaturami. V naší laboratoři k tomuto účelu používáme modifikaci *napětového komparátoru*, kde je referenční a měřený odpor zapojen do série a napětí, vznikající na nich průchodem měřicího proudu, je měřeno špičkovým digitálním voltmetrem.

Naše laboratoř patří k několika málo laboratořím ve světě, které se zabývají i metrologickým využitím *střídavého KHJ*. Za tím účelem vznikl na FEL ČVUT unikátní *koaxiální transformátrový můstek*. Práce tohoto typu míří k realizaci kvantového etalónu *elektrické impedance* a výhledově též k *etalónu kapacity*.

